

КОНЦЕПТ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Білецька Ірина Олександрівна,

д.п.н., професор

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

iryna.biletska@ukr.net

Вступ. Концепти виступають в якості структурно-змістовних елементів концептуальної системи індивіда і забезпечують процес обробки інформації, що відбиває суб'єктивний людський досвід відповідно до певних категорій і класів, вироблених у суспільстві.

Термін «концепт» широко застосовується різними науковими галузями, що, в свою чергу, призводить до існування різних підходів до його розуміння. Необхідно також зазначити, що це поняття є базовою і досить розробленою категорією лінгвокультурології, однак воно набуває різного наповнення і змісту в різних напрямках, виступаючи основним осередком культури в ментальному світі людини.

Теоретичною базою для дослідження проблеми концепту слугують концепції як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців, що стосуються лінгвістичної семіотики, семіотичної концептології, функціональної та когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології (О. Ахманової, Г. Вежбицької, В. Заботкіної, В. Карасика, О. Кубрякової, О. Селіванової, Ю. Степанова, R. Beaugrande, Ch. Fillmore, R. Jackendoff, G. Eakoff та ін.).

Мета роботи. У своїй статті ми робимо спробу здійснити теоретичний аналіз

Матеріали і методи. Нами використані методи, зумовлені поставленою метою, теоретичною і практичною спрямованістю дослідження, зокрема, різні види аналізу: концептуальний, дефініційний, порівняльний, а також систематизація та узагальнення.

Результати та обговорення. У загальному можна стверджувати, що концепт є різнорівневим явищем, яке одночасно належить логічній та інтуїтивній, індивідуальній і соціальній, свідомій і несвідомій сферам. Незважаючи на всі протиріччя і складнощі вважаємо, що концепт виступає основною одиницею культурної і міжкультурної комунікації.

Концепти виявляють взаємодію всіх основних антропологічних чинників культури: етнічного, історичного, психологічного, мовного та ін. Відповідно, кожна з наук, що входить до сфери лінгвокультурології, формує власний погляд на концепт. Будучи основною одиницею лінгвокультурології, концепт утілює її міждисциплінарний характер.

Представники лінгвокультурологічного підходу розглядають концепт, насамперед, як вербалізований культурний сенс, і він «за замовчуванням» є культурним концептом – семантичною одиницею «мови» культури, план вираження якої представляє в свою чергу двосторонній мовний знак, лінійна протяжність якого, в принципі, нічим не обмежена [7, с. 89–97]. Провідною ознакою лінгвокультурного концепту є його етнокультурне забарвлення. У той же час мова в лінгвокультурології – не тільки і не стільки інструмент осягнення культури, вона – складова її частина.

Власне кажучи, увага до мовного, знакового «тіла» концепту і відрізняє його лінгвокультурологічне розуміння від усіх інших: через своє «ім'я», що співпадає, як правило, з домінантою відповідного синонімічного ряду, концепт включається в лексичну систему конкретної природної мови, а його місце в останній визначає контури його «значущої складової» [3, с. 5–12]. Концепт є синтезуючим лінгвоментальним утворенням, яке методологічно прийшло на зміну образу, поняттю і значенню та поєднало їх у собі в редукованому вигляді, тобто, це свого роду «гіперонім» останніх.

Лінгвокультурологічний підхід розглядає концепт у межах проблеми «мова-свідомість-культура», з точки зору його місця в системі цінностей, функцій ужитті людини, етимології, історії, викликаних ним асоціацій.

Концепт постає як посередник, що здійснює взаємодію між людиною і культурою, і цей процес осмислюється по-різному.

У процесі аналізу концептуальних структур з'ясовується, що культуроспецифічних концептів у будь-якій мові значно більше, ніж здається на перший погляд. Ключові концепти культури займають важливе місце в колективній мовній свідомості, а тому їх дослідження стає надзвичайно актуальною проблемою.

На думку Г. Вежицької, концепти етноспецифічні, і тому можуть бути використані для зіставлення культур різних народів з метою вивчення їх своєрідності та спільних рис [2, с. 19]. Дослідниця розглядає концепти як інструменти пізнання зовнішньої дійсності, які можна описати засобами мови у вигляді деяких пояснювальних конструкцій. Такий підхід може бути названий логіко-понятійним.

Н. Арутюнова трактує концепти як поняття практичної (буденної) філософії, що виникають у результаті взаємодії таких чинників, як національна традиція, фольклор, релігія та ідеологія, життєвий досвід, образи мистецтва, відчуття й системи цінностей [1, с. 3]. Об'єктивним представляється підхід, згідно з яким ми можемо говорити про концепти національної культури лише в тому випадку, якщо при перекладі іншою мовою потрібно дати не дослівне, а описове тлумачення цього концепту.

Дослідники відзначають роль концепту в процесі культурно-мовного освоєння дійсності і виділяють його як основну одиницю ментальності, яка в межах словесного знака і мови в цілому постає (як явище) в своїх змістовних формах – як образ, як поняття і як символ. На думку вчених, з розвитком слова до ментального знака відбувається зміна обсягу його змісту, і слово стає ключовим поняттям культури.

Варто зазначити, що концептологія отримала перспективний розвиток у роботах С. Воркачова. Саме він убачає головну причину виділення концепту як ментального утворення, зазначеного лінгвокультурною специфікою, в авторизації безособового, об'єктивістського поняття. Дослідник трактує

концепт як план змісту мовного знака, що включає «крім предметної співвіднесеності всю комунікативно-значиму інформацію». У семантичний простір концепту входять його парадигматичні, синтагматичні та словотворчі зв'язки, а також вся прагматична інформація мовного знака, пов'язана з його експресивною й ілокративною функціями. Ще одним високоговорчим, на думку С. Воркачева, компонентом семантики концепту є «когнітивна пам'ять слова – смислові характеристики мовного знака, пов'язані з його споконвічним призначенням і системою духовних цінностей носіїв мови» [3, с. 67].

Науковці вважають, що в культурному концепті як «багатовимірному смисловою утворенні» можуть виділятися:

- образна сторона концепту – це зорові, слухові, тактильні, смакові, пов'язані з запахом характеристики предметів, явищ, подій, відображених у нашій пам'яті, це релевантні ознаки практичного знання;

- понятійна сторона концепту – це мовна фіксація концепту, його позначення, опис, характерна структура, дефініція, зіставні характеристики цього концепту по відношенню до того чи іншого ряду концептів, які іноді не існують ізольовано, їх найважливіша якість – голографічна багатовимірність вбудованість у систему нашого досвіду;

- ціннісна сторона концепту – важливість цього психічного утворення як для індивідуума, так і для колективу» [4, с. 77].

М. Нікітін описує структуру концепту в термінах польового підходу, виділяючи в його складі ядро і периферію. Ядро окреслює коло предметів, які можуть бути ним названі. Периферію складають конотації (оціночні, емоційні, стилістичні відтінки значення, які можуть бути знайдені в словниковій дефініції) й асоціативні ознаки [5, с. 168].

Ю. Степанов розглядає інший аспект змісту концепту і відповідно до цього пропонує свій підхід до тлумачення його структури. Він виділяє три шари-компоненти: 1) основний, актуальні ознаки. У цьому «активному» шарі концепт існує для всіх представників певної культури як засіб їх взаєморозуміння і спілкування; 2) додатковий або додаткові, «пасивні» ознаки,

в яких концепт актуальний лише для деяких соціальних груп; 3) внутрішня форма, або етимологічні ознаки – зазвичай зовсім не усвідомлювані, відображені у зовнішній, словесній формі та відкриваються лише дослідниками [6, с. 45]. Зазначене дозволяє зробити висновок, що культурно-специфічні концепти завжди будуть по-різному розумітися різними носіями мови.

Культурний концепт відрізняється від інших ментальних одиниць (наприклад, когнітивного концепту) акцентуалізацією ціннісного елемента. Центром концепту є ціннісна характеристика, так як він слугує дослідженню культури, а в її основі лежить ціннісний принцип. Концепт характеризується умовністю, мінливістю. Він не має чітких меж, в ході життя мовного колективу актуальність того чи іншого концепту, інтенсивність його оцінки може змінюватися. Культурний концепт існує в індивідуальній і колективній свідомості, характеризується трьохкомпонентною структурою, в яку, крім ціннісного елемента, входять фактуальний та образний елементи. Культурні концепти можуть класифікуватися за різними критеріями, їх відмінною рисою є поліапельованість.

Висновки.

Таким чином, серед основних ознак концепту як лінгвокультурологічної категорії, можна виділити наступні: універсальність, спільність, абстрактність уявлення про що-небудь; тотожність розуміння реципієнтами, що мають загальний менталітет; культурно-етична, історико-культурологічна значимість для носіїв мови; здатність впливати на формування концептосфери в межах колективної свідомості.

Проаналізовані підходи до розуміння концепту не є взаємовиключними: концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда є виходом на концептосферу соціуму, тобто в кінцевому результаті на культуру, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіда. Ці підходи розрізняються векторами по відношенню до індивіда. Концепт характеризується емотивністю, конотаціями, аксіологічний за своєю природою, має «ім'я» і може реалізовуватись у цілому ряді одиниць.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. М.: Яз. рус. культуры, 1993. 896 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. М.: Яз. рус. культуры, 1999. 780 с.
3. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
4. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж, 2001. С. 75–80.
5. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. Вып. 1. С. 53–64.
6. Степанов Ю. С. Семиотика концептов. *Семиотика: антол.* М., 2001. С. 603–612.
7. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. *Фразеология в контексте культуры*. М., 1999. С. 13–24.